

ОБ'ЄДНАНІ НАЦІЇ
ПРАВА ЛЮДИНИ
УПРАВЛІННЯ ВЕРХОВНОГО КОМІСАРА

ПОВОДЖЕННЯ З ЦИВІЛЬНИМИ ОСОБАМИ, ПОЗБАВЛЕНИМИ ВОЛІ В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОГО НАПАДУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА УКРАЇНУ

23 вересня 2025 року

**ПОВОДЖЕННЯ З ЦИВІЛЬНИМИ ОСОБАМИ,
ПОЗБАВЛЕНИМИ ВОЛІ В КОНТЕКСТІ
ЗБРОЙНОГО НАПАДУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
НА УКРАЇНУ**

23 вересня 2025

“Ми залишимо тебе гнити. Ніхто не знайде тебе. Ти нікому не потрібен. Ти не існуєш. Ми поховаємо тебе тут; лише голодні собаки знайдуть тебе”

– цивільний чоловік розповідає про погрози під час тримання під вартою на окупованій території України. Він кілька разів втрачав свідомість через побиття під час допитів.

ЗМІСТ

I. РЕЗЮМЕ.....	1
II. ВСТУП.....	2
III. МЕТОДОЛОГІЯ.....	2
IV. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА БАЗА.....	2
Заборона катувань та жорстокого поводження, свавільних затримань та насильницьких зникнень	3
Правові умови та процесуальні гарантії щодо позбавлення волі	3
Відповідальність за міжнародним правом	4
V. ЦИВІЛЬНІ ОСОБИ, ЗАТРИМАНІ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ	5
A. Затримані цивільні особи	5
B. Правові підстави позбавлення волі українських цивільних осіб (як осіб, що знаходяться під захистом), на окупованій території України	5
Інтернування.....	5
Тримання під вартою у зв'язку з кримінальними справами	6
C. Ключові висновки щодо поводження із затриманими цивільними особами	6
Поширені практики арештів та затримань.....	7
Поводження та умови утримання.....	8
Ключові процесуальні гарантії та правові умови.....	12
D. Відповідальність	16
E. Звільнення та повернення Російською Федерацією затриманих українських цивільних осіб ...	16
F. Висновки та рекомендації.....	16
VI. ОСОБИ, ЗАТРИМАНІ УКРАЇНОЮ У ЗВ'ЯЗКУ З КОНФЛІКТОМ	19
G. Особи, затримані у зв'язку з конфліктом	19
H. Правові підстави тримання під вартою осіб, затриманих Україною у зв'язку з конфліктом	19
I. Ключові висновки щодо поводження з особами, затриманими у зв'язку з конфліктом	20
Використання тримання під вартою у справах, пов'язаних з конфліктом.....	20
Поводження та умови тримання під вартою	21
Ключові процесуальні гарантії та правові умови.....	23
J. Відповідальність	24
K. Передача осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом, у рамках обміну військовополоненими...25	
L. Висновки та рекомендації.....	26

I. РЕЗЮМЕ

1. Масштабне позбавлення волі, що стосується як цивільних осіб, так і військовослужбовців, залишається суворою реальністю в умовах триваючого збройного нападу Російської Федерації на Україну. Спираючись на попередні висновки УВКПЛ, ця доповідь описує поведження з цивільними особами, позбавленими волі у зв'язку зі збройним конфліктом з 2022 року.
2. Російська Федерація та Україна затримували різні групи цивільних осіб з різних причин і на різні строки. Попри ці відмінності, міжнародне гуманітарне право (МГП) та міжнародне право прав людини (МППЛ) встановлюють загальні мінімальні стандарти справедливого й гуманного поведження із затриманими. Цивільних осіб дозволено позбавляти волі лише з підстав, прямо передбачених міжнародним правом, і вони мають бути негайно звільнені, як тільки законні підстави для їхнього утримання перестають існувати.
3. Російська Федерація утримувала громадян України на окупованій території, де вона несе обов'язки окупаційної держави відповідно до МГП, доповнені нормами МППЛ, які діють одночасно. У цій доповіді встановлено, що Російська Федерація піддавала затриманих українських цивільних осіб серйозним порушенням МГП і МППЛ. Зокрема:
 - i. Російська Федерація застосовує своє кримінальне законодавство на окупованій території України, ігноруючи обов'язок згідно з МГП зберігати чинні місцеві закони, за виключенням, коли це абсолютно неможливо. Водночас не була створена передбачена МГП процедура інтернування цивільних осіб.
 - ii. Катування та інші форми жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поведження чи покарання, зокрема сексуальне насильство, широко й систематично застосовувалися до цивільних осіб у місцях тримання під вартою.
 - iii. Часті порушення чинних правових умов і процесуальних гарантій, які регулюють позбавлення волі, призвели до свавільних затримань, а у значній кількості випадків стали причиною насильницьких зникнень.
 - iv. Сукупність цих дій у поєднанні з відсутністю належної відповідальності позбавила багатьох українських цивільних осіб ефективного захисту закону під час їхнього тримання під вартою.
 - v. Значна кількість українських цивільних осіб досі свавільно утримується російською владою на окупованій території України та на території Російської Федерації з причин та через дії, пов'язані зі збройним конфліктом, часто у жахливих умовах, без доступу до необхідної допомоги.
4. На підконтрольній території Україна здебільшого затримувала власних громадян за звинуваченнями, пов'язаними з національною безпекою, відповідно до внутрішнього кримінального законодавства, де вона зобов'язана дотримуватися МППЛ. Від початку повномасштабного збройного нападу Російської Федерації зростання кількості осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом, створило додаткове навантаження на систему кримінального правосуддя в Україні. Хоча влада вживала заходів для дотримання процесуальних гарантій і поліпшення умов утримання, занепокоєння зберігаються. УВКПЛ продовжувало документувати випадки катувань та жорстокого поведження з боку української влади щодо осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом, тоді як рівень притягнення до відповідальності за такі дії залишався обмеженим.
5. Процес вступу України до Європейського Союзу відкриває можливість комплексно оцінити ризики катувань і жорстокого поведження в пенітенціарній системі та зміцнити гарантії й підзвітність відповідно до підходу, що ґрунтується на правах людини. Уряд України також має забезпечити повагу до прав усіх осіб, яких переміщують до Російської Федерації в межах дипломатичних зусиль

зі звільнення українських громадян із російських місць утримання, зокрема гарантувати їхню добровільну та усвідомлену згоду, а також дотримання принципу невидворення.

II. ВСТУП

6. У цій доповіді описується поводження з цивільними особами, позбавленими волі Російською Федерацією та Україною, у зв'язку зі збройним конфліктом з лютого 2022 року. Російська Федерація та Україна затримували різні групи цивільних осіб, для яких застосовується різна правова база. Доповідь зосереджується на основних правилах, що впливають як з МГП, так і з МППЛ, і спрямовані на гуманне та справедливе поводження з цивільними особами, позбавленими волі під час конфлікту.¹

III. МЕТОДОЛОГІЯ

7. У червні 2023 року УВКПЛ опублікувало доповідь про затримання цивільних осіб у контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну, охоплюючи період з лютого 2022 року до травня 2023 року.² На основі цих висновків, у поточній доповіді міститься поглиблений аналіз інформації, зібраної між 1 червня 2023 року та 10 вересня 2025 року.
8. Висновки цієї доповіді ґрунтуються переважно на конфіденційних інтерв'ю з цивільними особами, позбавленими волі, проведених із застосуванням стандартних методів проведення інтерв'ю з «відкритими питаннями». УВКПЛ спиралося на детальні та внутрішньо узгоджені свідчення, а також на власні спостереження, включно з оцінкою фізичного стану опитаних.
9. Крім того, доповідь враховує інтерв'ю зі свідками порушень прав людини, родичами та адвокатами постраждалих, представниками українського уряду, членами громадянського суспільства та іншими співрозмовниками. УВКПЛ також проаналізувало судові документи, офіційні записи та кореспонденцію, фотографії, відео та інші відповідні матеріали, у тому числі з відкритих джерел.
10. Висновки включаються до доповіді лише якщо вони відповідають стандарту «достатні підстави вважати», а саме де виходячи з сукупності перевіреної інформації, у звичайного неупередженого спостерігача були б достатні підстави вважати, що факти відбулися саме так, як описано, та де зроблені юридичні висновки, що ці факти відповідають усім елементам відповідного порушення. Якщо у доповіді описуються певні моделі поведінки, вони ґрунтуються на спільних елементах, підтверджених узгодженими та достовірними джерелами.
11. Інформація в цій доповіді використовується за інформованою згодою джерел. На всіх етапах УВКПЛ суворо дотримувалося принципу «не нашкодь» та вживало всіх необхідних заходів для запобігання повторній травматизації та забезпечення захисту осіб.
12. Перед публікацією УВКПЛ надало проєкт доповіді відповідним державам для отримання коментарів щодо фактологічної частини, відповідно до стандартної практики. Надані коментарі були належним чином враховані.

IV. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА БАЗА

13. Четверта Женевська конвенція разом із Додатковим протоколом I до Женевських конвенцій³ визначає критерії та процедури, що регулюють затримання цивільних осіб під час міжнародного

¹Порушення, пов'язані з правом на справедливий суд, розглядаються в окремих доповідях УВКПЛ, на які посилаються тут.

²УВКПЛ: «Затримання цивільних осіб у контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну, 24 лютого 2022 року – 23 травня 2023 року».

³Зокрема, ст. 75.

збройного конфлікту. Її основні положення поширюються на цивільних осіб, які належать до категорії «осіб, що перебувають під захистом»⁴. До них належать ті, хто «опиняються, у разі конфлікту чи окупації, під владою сторони конфлікту або окупаційної держави, громадянами яких вони не є».⁵

14. МППЛ одночасно застосовуються до всіх категорій цивільних осіб, позбавлених волі⁶. МГП та МППЛ взаємодоповнюють і підсилюють одне одного.

Заборона катувань та жорстокого поводження, свавільних затримань та насильницьких зникнень

15. Катування, жорстоке поводження,⁷ свавільні затримання⁸ та насильницькі зникнення⁹ є беззаперечно забороненими. Міжнародне право також гарантує обов'язок поважати життя та добробут людини.¹⁰

Правові умови та процесуальні гарантії щодо позбавлення волі

16. У випадках затримання цивільних осіб у контексті збройного конфлікту застосовується комплекс правових умов і процесуальних гарантій, передбачених МГП та МППЛ¹¹. Серед них: інформування осіб про підстави затримання, регулярний перегляд і можливість оскарження рішень,¹² право на контакт із зовнішнім світом,¹³ повідомлення сімей про місце перебування та долю затриманих¹⁴, проведення медичних оглядів¹⁵ і доступ незалежних спостерігачів.¹⁶

⁴ Четверта Женевська конвенція, ст. 4. Частина II Четвертої Женевської конвенції має ширше застосування.

⁵ Особи, що перебувають під захистом, за жодних обставин не можуть відмовитися від захисту, що надається їм згідно з Конвенцією; таким чином, цивільні особи України на окупованій території зберігають свій статус захисту незалежно від того, чи набувають вони російського громадянства (Четверта Женевська конвенція, ст. 8).

⁶ Російська Федерація та Україна є сторонами Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (МППП), Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (Конвенція проти катувань), а також Конвенції про права дитини. Крім того, Україна ратифікувала Міжнародну конвенцію про захист усіх осіб від насильницьких зникнень.

⁷ Четверта Женевська конвенція, ст. 27, 32, 33; МППП, ст. 4 та 7; Конвенція проти катувань, ст. 1 та 2(2), звичаєве МГП МКЧХ, правила 90, 93

⁸ МППП, ст. 9, звичаєве право МГП МКЧХ, правило 99 Інтернування, яке відповідає МГП та чинному МППЛ, в цілому не є свавільним, Комітет з прав людини, Загальний коментар №35 (Загальний коментар № 35), пар. 64-66.

⁹ Заборона насильницьких зникнень вважається звичаєвим МГП та МППЛ; див. звичаєве МГП МКЧХ, правило 98, та Робоча група з насильницьких та недобровільних зникнень, A/RES/47/133 (1992). Загальний коментар 35, пар. 17.

¹⁰ МППП, ст. 6, 7 та 10; Конвенція проти катувань, ст. 16; Четверта Женевська конвенція, ст. 27, 32 та 37; Додатковий протокол I до Женевських конвенцій, ст. 75.

¹¹ Четверта Женевська конвенція, ст. 71; МППП, ст. 9.

¹² Четверта Женевська конвенція, ст. 78; МППП, ст. 9(3) та (4).

¹³ Четверта Женевська конвенція, ст. 107 та ст. 116. Ці права можуть бути обмежені відповідно до Четвертої Женевської конвенції, ст. 5.

¹⁴ Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення, ст. 10(2); МК33, ст. 18; Четверта Женевська конвенція, ст. 106; Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню або ув'язненню в будь-якій формі, ст. 16; Мінімальні стандартні правила ООН щодо поводження з ув'язненими (Правила Мандели), ст. 68-69. Четверта Женевська конвенція передбачає, що «з моменту початку конфлікту та у всіх випадках окупації кожна зі сторін конфлікту створює офіційне інформаційне бюро, відповідальне за отримання та передачу даних щодо осіб, що перебувають під її владою та є особами, що перебувають під захистом» (ст. 136, 138).

¹⁵ Четверта Женевська конвенція, ст. 76, 81, 91, 92; Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, ст. 12; Правила Мандели, ст. 30; Звід принципів, ст. 24, 26; Правила ООН щодо поводження з ув'язненими жінками та заходів, не пов'язаних з позбавленням волі, для жінок-правопорушниць, ст. 6 та наступні; Загальний коментар № 35, п. 58.

¹⁶ Четверта Женевська конвенція, стаття 143; Правила Мандели, статті 83-85; Загальний коментар 35, пункти 58 та 64.

17. У випадках інтернування чи досудового ув'язнення застосування позбавлення волі має бути крайнім заходом і прийматися виключно в індивідуальному порядку.¹⁷ Використання неофіційних місць тримання під вартою позбавляє затриманих дієвого захисту закону.¹⁸
18. Крім того, МГП прямо забороняє депортацію осіб, що перебувають під захистом, включно з утримуваними, з окупованої території, незалежно від причин таких дій.¹⁹

Відповідальність за міжнародним правом

19. Відповідальність за поведінку з особами, що утримуються під вартою, покладається на органи влади, що здійснюють їхнє утримання, незалежно від можливої індивідуальної відповідальності. Ця відповідальність охоплює й державу, органом якої вони є, або якій можна приписати їхню поведінку.²⁰ Держави зобов'язані вживати всіх необхідних заходів для гарантування прав осіб, позбавлених волі, закріплених у МГП та МППЛ. Вони повинні розслідувати грубі порушення прав людини та серйозні порушення гуманітарного права і притягати винних до відповідальності.²¹ Постраждалі від порушень міжнародного права прав людини або міжнародного гуманітарного права мають право на ефективний доступ до правосуддя і дієві засоби правового захисту.²²
20. Умисні вбивства, катування та жорстоке поводження, зґвалтування й інші форми сексуального насильства, незаконне затримання, депортація чи переміщення осіб, що перебувають під захистом, є воєнними злочинами, які тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність.²³ Держави зобов'язані розслідувати воєнні злочини, ймовірно скоєні їхніми громадянами, збройними силами чи на їхній території, та у разі необхідності переслідувати підозрюваних у судовому порядку.²⁴ Вони також мають обов'язок розшукувати винних і притягати їх до відповідальності або екстрадувати, незалежно від їхнього громадянства.²⁵ Якщо такі дії вчиняються в межах масштабного або систематичного нападу проти цивільних і відповідно до державної чи організаційної політики, вони можуть кваліфікуватися як злочини проти людяності.²⁶ Ця доповідь зосереджується насамперед на відповідальності держави за невиконання обов'язку поважати, захищати та гарантувати права, визначені у МГП і МППЛ.

¹⁷ Четверта Женевська конвенція, ст. 78; МПГПП, ст. 9.3. Див. також Загальний коментар 35, п. 38.

¹⁸ МПГПП, ст. 9(1).

¹⁹ Четверта Женевська конвенція, ст. 49(1); Звичаєве міжнародне гуманітарне право МКЧХ, правило 129. Окупаційна держава має право тимчасово евакуювати осіб, що перебувають під захистом, з певної території, якщо це необхідно для забезпечення безпеки населення або з особливо вагомих причин військового характеру. Водночас переселення цивільних осіб з окупованої території заборонене, окрім випадків, коли його неможливо уникнути з матеріальних причин.

²⁰ Четверта Женевська конвенція, ст. 29; МПГПП, ст. 2(1); Конвенція проти катувань, ст. 2, Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, ст. 4.

²¹ Четверта Женевська конвенція, ст. 131; МПГПП, ст. 2(3); Конвенція проти катувань, ст. 12 та ст. 13.

²² МПГПП, ст. 2(3), ст. 9(5), Конвенція проти катувань, ст.ст. 13-14, Основні принципи та керівні положення щодо права на ефективний засіб правового захисту та репарації для потерпілих від грубих порушень міжнародного права прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, ст. 3.

²³ Четверта Женевська конвенція, ст. 147; Дослідження МКЧХ щодо звичаєвого МГП, правило 156; Римський статут, ст. 8; Російська Федерація не є державою-учасницею Римського статуту. Після подання двох декларацій до Міжнародного кримінального суду (МКС) відповідно до ст. 12(3) Римського статуту, Україна ратифікувала Римський статут у серпні 2024 року. При цьому Україна зробила декларацію про виключення юрисдикції Суду щодо воєнних злочинів, ймовірно скоєних її громадянами, строком на сім років з моменту набрання Статутом чинності.

²⁴ Дослідження МКЧХ щодо звичаєвого МГП, правило 158.

²⁵ Четверта Женевська конвенція, ст. 146; Конвенція проти катувань, ст. 5.

²⁶ Римський статут, ст. 7.

V. ЦИВІЛЬНІ ОСОБИ, ЗАТРИМАНІ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

«Коли я зламала коліно, я звернулася по допомогу. Охоронець відповів: «Справді?» і копнув мене по опухлому коліну»

– цивільна жінка, яка перебувала в ув'язненні, розповідає про звернення по медичну допомогу у місці тримання під вартою на території Російської Федерації. Необхідної медичної допомоги вона так і не отримала.

A. Затримані цивільні особи

21. У цьому розділі термін «затримані цивільні особи» охоплює громадян України, які були заарештовані, затримані або інтерновані Російською Федерацією на окупованій території України, а також тих, кого депортували до Російської Федерації. Ця група підпадає під категорію «осіб, що перебувають під захистом» Четвертої Женевської конвенції.²⁷ Доповідь зосереджується на цивільних особах, позбавлених волі через дії або інші обставини, пов'язані зі збройним конфліктом.
22. Точна кількість українських цивільних осіб, затриманих Російською Федерацією в контексті повномасштабного збройного нападу, невідома. У травні 2025 року Омбудсмен України повідомив, що українська влада підтвердила триваюче утримання близько 1800 цивільних осіб з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом. Фактична кількість, ймовірно, значно вища через складність перевірки інформації.²⁸ Офіс Генерального прокурора повідомив, що на основі аналізу кримінальних проваджень ідентифікував 15 250 цивільних осіб, які були та продовжують залишатися під вартою російської влади в період з лютого 2022 року до серпня 2025 року.

B. Правові підстави позбавлення волі українських цивільних осіб (як осіб, що знаходяться під захистом), на окупованій території України

23. МГП дозволяє позбавлення волі цивільних осіб на окупованій території за певних умов. Відповідні положення МГП доповнюються та тлумачаться у світлі МППЛ. Інтернування захоплених військовослужбовців регулюється Третьою Женевською конвенцією та аналітично відрізняється від затримання цивільних осіб.

Інтернування

24. Як винятковий захід під час збройного конфлікту держави можуть інтернувати осіб (тобто брати їх під варту з міркувань безпеки або накладати на них адміністративний арешт), яких вважають загрозою для державної безпеки. Четверта Женевська конвенція дозволяє інтернування осіб, що перебувають під захистом, на окупованій території, якщо окупаційна держава вважає це необхідним з особливих міркувань безпеки. При цьому вона вимагає встановлення регулярної процедури прийняття рішень щодо інтернування, включно з правом оскарження законності рішень та періодичним переглядом компетентним органом.²⁹
25. УВКПЛ не має відомостей про те, що така процедура була встановлена та застосовувалася Російською Федерацією на окупованій території України.

²⁷ Ст. 4.

²⁸ Див. https://t.me/dmytro_lubinetzs/8718 (останній доступ 10 вересня 2025 року).

²⁹ Четверта Женевська конвенція, ст. 78. Періодичний перегляд слід проводити кожні шість місяців, якщо це можливо.

Тримання під вартою у зв'язку з кримінальними справами

26. Четверта Женевська конвенція також визначає правила щодо кримінального законодавства, процедур та поводження з особами, які утримуються під вартою у зв'язку з кримінальними справами на окупованій території. Як загальне правило, чинні закони окупованої території, включно з кримінальними законами та судовою системою, залишаються в силі. Окупаційна держава може призупиняти або скасувати їхню дію у разі загрози власній безпеці або перешкоди для виконання положень МГП. Вона може також приймати нові кримінальні норми для певних цілей та створювати військові суди для розгляду порушень таких норм.³⁰
27. Російська Федерація заявила про анексію окупованих районів Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей у вересні 2022 року, після попередньої незаконної анексії Криму³¹ у 2014 році, та запровадила власну судову та правову систему на окупованій території України, порушуючи міжнародне право.³² Застосування російського кримінального законодавства означає, що особи, які перебувають під захистом — переважно громадяни України — можуть бути притягнуті до відповідальності за дії, кваліфіковані як «державна зрада», нібито проти Російської Федерації, або за «дискредитацію російських збройних сил», наприклад, за критику збройних сил, що вторглися в їхню країну.

С. Ключові висновки щодо поводження із затриманими цивільними особами

«Біль від ударів струму та побоїв був настільки сильним, що я навіть не могла плакати — я могла лише кричати, і не впізнавала власного голосу»

— українська цивільна жінка описує ставлення до неї під час тримання під вартою.

28. Для підготовки цієї доповіді УВКПЛ задокументувало детальну інформацію про 508 випадків затримання цивільних осіб (392 чоловіки, 103 жінки, 3 дівчинки та 9 хлопчиків). Ці випадки охоплювали осіб різних вікових груп, від підлітків до людей старшого віку, а також 15 осіб з інвалідністю. У 216 випадках УВКПЛ конфіденційно опитало затриманих (152 чоловіки, 63 жінки та 1 хлопчик) після їхнього звільнення з неволі та отримало свідчення з перших вуст про пережите.³³
29. Особи, які перебували під вартою протягом тривалого часу, часто утримувалися в кількох місцях, що дозволило УВКПЛ фіксувати й аналізувати інформацію про умови та поводження в різних місцях позбавлення волі. Інтерв'ю з військовополоненими, які утримувалися разом з цивільними особами, надали додаткові свідчення щодо умов і поводження, з якими стикалися затримані цивільні. Опитування членів сімей та адвокатів дозволили УВКПЛ отримати детальну інформацію про комунікацію та зв'язку із затриманими родичами.
30. Документування поводження з цивільними особами, утримуваними Російською Федерацією, є особливо складним завданням, оскільки УВКПЛ має доступ до таких осіб лише після їхнього

³⁰ Четверта Женевська конвенція, ст.ст. 64, 66; Гаазькі правила, ст. 43. Згідно з коментарем МКЧХ до ст. 64 Четвертої Женевської конвенції, ці винятки мають обмежений характер. Окупаційна влада не може скасовувати або призупиняти дію кримінальних законів лише для того, щоб привести їх у відповідність до власних правових концепцій.

³¹ «Крим» означає Автономну Республіку Крим та місто Севастополь.

³² Див. виноску 33. 13 жовтня 2022 року Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй ухвалила резолюцію ES-11/4 «Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй», яка засудила організацію «референдумів» та спробу незаконної анексії областей України. Див. також справу Україна та Нідерланди проти Російської Федерації, Європейський суд з прав людини, 9 липня 2025 року, пункти 607-609.

³³ Це включає осіб, яких було заарештовано в Криму або у самопроголошених «Донецькій та Луганській народних республіках» до лютого 2022 року, але які залишалися під вартою після повномасштабного збройного нападу.

звільнення та перебування в безпечних місцях для опитування. Російська Федерація не надала УВКПЛ доступу для незалежного моніторингу на окупованій території, незважаючи на численні запити. Крім того, багато мешканців окупованих територій вагаються щодо надання інформації через телефон або месенджери, побоюючись перехоплення чи прослуховування.

Поширені практики арештів та затримань

31. У перші місяці після повномасштабного збройного нападу на Україну у лютому 2022 року російська влада затримала значну кількість цивільних осіб на території, що потрапила під її контроль, за нібито підтримку українських збройних сил. Попередні висновки УВКПЛ показали, що російська влада проводила кампанію арештів і затримань, щоб встановити контроль над населенням після повномасштабного вторгнення у 2022 році, відображаючи тенденції, які спостерігалися під час окупації Криму у 2014 році.³⁴
32. Першими мішенями часто ставали ветерани українських збройних сил³⁵ та особи, підозрювані у зв'язках зі Службою безпеки України (СБУ). Згідно зі свідченнями, російська влада отримала або склала списки таких осіб, яких потім затримувала, утримувала та допитувала. Крім того, російська влада затримувала членів їхніх сімей для примусу до співпраці. Згодом масштаби арештів охопили ширші категорії цивільних осіб, яких вважали противниками окупації, включаючи журналістів, працівників ЗМІ, державних службовців, працівників Запорізької атомної електростанції, працівників освіти, волонтерів, які надавали допомогу цивільному населенню під час бойових дій, та осіб із проукраїнськими поглядами.³⁶
33. Після початкового сплеску у 2022 році арешти та затримання осіб за підозрою у підтримці українських збройних сил або за опозиційне ставлення до окупації продовжилися. Багато з тих, хто був затриманий у перші місяці окупації, залишалися під вартою після 2023 року, деякі з них зазнали кримінального переслідування або отримали тривалі терміни позбавлення волі, іноді понад 10 років.

Приклади категорій цивільних осіб, які довгостроково утримуються під вартою станом на червень 2025 року*

Троє національних співробітників Організації з безпеки та співробітництва в Європі, заарештованих у 2022 році та згодом засуджених за «державну зраду» та «шпигунство» відповідно. Співробітники міжнародних організацій користуються імунітетом у межах виконання своїх службових обов'язків.

А також щонайменше:

- 15 працівників Запорізької атомної електростанції.
- Принаймні 37 журналістів та працівників ЗМІ, деякі з них також були активними правозахисниками.³⁷
- 3 працівники місцевих органів влади, включно з міським головою Херсона.

³⁴ Див. УВКПЛ: «Ситуація з правами людини під час російської окупації території України та її наслідки (24 лютого 2022 р. – 31 грудня 2023 р.)», пункти 36 та наступні; УВКПЛ, «Десять років окупації Російською Федерацією: права людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь, Україна (28 лютого 2024 р.)», пункти 23 та наступні.

³⁵ Це включає учасників Антитерористичної операції та Операції об'єднаних сил у Донецькій та Луганській областях з 2014 до 2022 року.

³⁶ Детальніше див. УВКПЛ: Доповідь про затримання цивільних осіб та «Російська окупація території України та її наслідки».

³⁷ «Правозахисник» – це термін, що використовується для позначення людей, які індивідуально або разом з іншими діють для просування або захисту прав людини мирним шляхом; див. Декларацію про право та обов'язок окремих осіб, груп та органів суспільства просувати та захищати загально визнані права людини та основні свободи, А/RES/53/144.

- 68 представників різних релігійних чи етнічних груп, зокрема євангельські християнські громади на окупованій території України та мусульман, переважно кримських татар, звинувачених у зв'язку з «Хізб ут-Тахрір»³⁸

* Інформація в цій таблиці носить орієнтовний характер і не є вичерпною.

Поводження та умови утримання

«Фізично я був набагато більшим раніше. Я сильно схуд. Вони били мене прикладами автоматів, ногами, кулаками. Вони ставали мені на обличчя ногами. Вони сказали: «Він такий великий, не відчує болі, якщо ми просто будемо бити його. Давай використаємо електричний струм. Спочатку по пальцях, а потім спалимо йому простату»

– цивільний чоловік описує поведження під час першого допиту на окупованій території України.

34. Висновки УВКПЛ свідчать, що російська влада широкомасштабно і систематично піддавала затриманих українських цивільних осіб катуванню та жорсткому поводженню, включаючи нелюдські умови утримання.³⁹
35. Понад 92 відсотка із загальної кількості 216 звільнених цивільних осіб, опитаних з червня 2023 року, надали послідовні та детальні свідчення про катування або жорстоке поводження під час перебування в неволі. Постраждали як чоловіки, так і жінки (144 чоловіки, 1 хлопчик та 54 жінки). Крім того, 101 опитаний також повідомив, що був свідком катувань або жорсткого поводження з іншими затриманими.
36. Хоча більшість опитаних підтвердили наявність практики катувань та жорсткого поводження у 2022 році,⁴⁰ вони також описали продовження цієї тенденції у 2023 році та пізніше. З 88 звільнених цивільних осіб, яких було ув'язнено або які залишалися під вартою після червня 2023 року, 79 повідомили про порушення, що відбувалися з 2023 до 2025 року. Крім того, 66 звільнених українських військовополонених розповіли, що вони були свідками катувань та жорсткого поводження з цивільними особами, які утримувалися разом з ними в тих самих установах у 2024 та 2025 роках. Члени сімей та адвокати також отримували тривожні повідомлення про поводження з їхніми близькими та клієнтами, які перебувають у російській неволі.

³⁸ У Російській Федерації «Свідки Єгови» перебувають під повною забороною як «екстремістська організація», а «Хізб ут-Тахрір» – як «терористична організація».

³⁹ Комітет ООН проти катувань зазначає, що катування вважаються систематичними, коли очевидно, що зафіксовані випадки не сталися випадково в певному місці чи в певний час, а є регулярними, поширеними та навмисними принаймні на значній частині території відповідної країни. Недосконале законодавство, яке на практиці допускає застосування катувань, також може посилювати систематичний характер цієї практики (Генеральна Асамблея ООН, «Доповідь: Додаток, коротка доповідь про результати розслідування щодо Туреччини», 15 листопада 1993 р., A/48/44/Add.1, пункт 39).

⁴⁰ Див., наприклад, УВКПЛ «Доповідь про затримання цивільних осіб».

«Вони так жорстоко били мене бейсбольною битою, цілеспрямовано по ногах, коліну та голові. Вони пошкодили мені лікоть, змістили колінну чашечку, травмували стопи. Я сказав одному з них — будь людиною, застрели мене. Він відповів, що не витрачатиме патрони, щоб мене вбити. Тоді я попросив його вдарити мене битою по голові, щоб припинити мої страждання. Після цього він ударив мене в обличчя і вибив мені зуби»

— цивільний чоловік описує поведження з ним у неволі російськими військовими.

37. Звільнені цивільні описували широкий спектр методів катувань та жорстокого поведження. До часто повторюваних методів належали: побиття різними знаряддями (кийки, палиці), удари електричним струмом по різних частинах тіла; імітація страт; удари ногами; погрози вбивством або насильством щодо ув'язненого чи його близьких; різноманітні стресові пози, як-от «ходьба в зігнутому положенні», тривале стояння на колінах на цементі, приниження, включаючи примусове співання російського гімну та патріотичних пісень. Багато опитаних зазнавали численних форм катувань або жорстокого поведження під час перебування під вартою.
38. Опитані також повідомляли про катування або жорстоке поведження, включно з формами сексуального насильства під час утримання: сорок дев'ять чоловіків, 25 жінок та один хлопчик зазнали актів сексуального насильства, включаючи зґвалтування, ударів електричним струмом по геніталіях або грудях/сосках, побиття в оголеному вигляді, примусового оголення, погроз сексуальним насильством та сексуалізованого приниження.
39. УВКПЛ дійшло висновку, що ці акти насильства мали намір навмисно завдати сильного болю та страждань

Контекст та обставини катувань і жорстокого поведження

40. Згідно з повідомленнями, катування та жорстоке поведження відбувалися під час допитів та на різних етапах полону, включаючи арешт та транспортування.
41. Катування та жорстоке поведження найчастіше застосовувалися під час допитів. Сто сорок опитаних повідомили, що їх катували та жорстоко поводитися саме під час допиту, мета якого — отримати зізнання, інформацію про інших осіб або змусити підписати документи чи співпрацювати з окупаційною владою. Наприклад, у серпні 2024 року цивільного чоловіка в Запорізькій області піддали удар електрошоку, прикріпивши дроти до сосків та геніталій.
42. Дев'яносто дев'ять опитаних повідомили, що вони зазнали так званих «вітальних побиттів» одразу після прибуття до місць тримання під вартою та/або ставали жертвами катувань і жорстокого поведження під час щоденного розпорядку. Хоча «вітальні побиття» найчастіше застосовувалися після прибуття до офіційних установ, випадки насильства під час виконання звичайних завдань траплялися як в офіційних, так і в неофіційних установах на окупованій території та на території Російської Федерації. Так, один чоловік розповів, що після прибуття до транзитного центру місця несвободи в Російській Федерації у червні 2024 року всю групу затриманих змусили повзати, а потім стояти на колінах на асфальті протягом тривалого часу. При цьому їх били палицями та одночасно штовхали ногами. В іншому випадку чоловік зазначив, що його щотижня били у слідчому ізоляторі в Херсонській області, де він перебував з червня 2023 року до лютого 2024 року.

Умови утримання

43. Крім того, опитані регулярно описували жахливі умови свого утримання під час тримання під вартою. УВКПЛ виявило 115 місць, де умови були нелюдськими та принижували гідність утримуваних осіб. Деякі з цих випадків умов утримання можуть бути кваліфіковані як катування.
44. Звільнені цивільні повідомляли про нестачу їжі або про її недостатню поживну цінність у щонайменше 87 місцях. Наприклад, затримана цивільна розповіла, що її раціон у слідчому ізоляторі в Російській Федерації, де вона утримувалася протягом року з середини 2023 до середини 2024 року, складався переважно з каші та шматочків хліба. Коли їм видавали іншу їжу, наприклад рибу, вона часто була зіпсована. У 2024 році якість та кількість їжі дещо покращилися. Проте під час тримання під вартою вона втратила 20 кілограмів ваги тіла.
45. Опитані також характеризували медичне обслуговування як незадовільне. Навіть за наявності лікарів в офіційних установах, затримані цивільні часто не отримували належного лікування або необхідних ліків. Наприклад, чоловік, який відбуває 16-річний термін ув'язнення в Криму, утримується в умовах, що негативно впливають на його здоров'я. Він повідомляв про галюцинації та нездатність нормально їсти або спати через постійний запах з каналізації. Незважаючи на неодноразові скарги з вимогами покращити умови утримання та забезпечити доступ до медичної допомоги, адміністрація в'язниці не вжила жодних заходів, і його здоров'я продовжує погіршуватися.
46. Затримані цивільні також описували антисанітарні умови, що включали відсутність належної гігієни, включаючи гігієну зубів, нестачу ліжок, надмірну спеку або холод, обмежений час на свіжому повітрі, переповненість камер та обмеження у користуванні туалетом. Наприклад, жінка, яка перебувала у слідчому ізоляторі на окупованій території з жовтня 2023 року по вересень 2024 року, розповіла, що її утримували в маленькій вологій камері, яка кишіла тарганами та щурами, що лізли з каналізації, а вікно було розбите і його було неможливо зачинити. Їй дозволяли виходити на свіже повітря лише тричі за цей період. Деякі затримані цивільні жінки також повідомляли, що під час утримання їх не забезпечували санітарно-гігієнічними засобами, або що їхні менструальні цикли припинилися на кілька місяців після затримання, що є фізіологічною реакцією на сильний і тривалий стрес та/або низьку масу тіла.

Місця тримання під вартою

47. На основі інтерв'ю зі звільненими українськими цивільними особами та військовополоненими, УВКПЛ встановило геолокацію 161 офіційного місця, які російська влада використовувала для тримання українських цивільних осіб під вартою. До офіційних установ належали слідчі ізолятори, виправні колонії, місця тимчасового тримання під вартою (часто під вартою поліції) та наметові табори. Щонайменше у 55 з цих місць військовополонені утримувалися разом із цивільними в одних і тих самих камерах.
48. Цивільних осіб також часто тримали в неофіційних місцях позбавлення волі, як-от у приватних будинках, підвалах, гаражах та колишніх адміністративних або офісних приміщеннях. УВКПЛ зафіксувало 42 таких неофіційних місця.
49. Незважаючи на заборону відповідно до норм МГП депортувати осіб з окупованої території, що перебувають під захистом,⁴¹ українських цивільних осіб депортували та утримували у 73 місцях позбавлення волі на території Російської Федерації. Такі депортації, що почалися у 2024 році, тривали і в 2025 році. Нещодавно звільнені українські військовополонені повідомляли, що як військовополонених, так і цивільних осіб перевозили великими групами з окупованої території

⁴¹ Четверта Женевська конвенція, стаття 49.

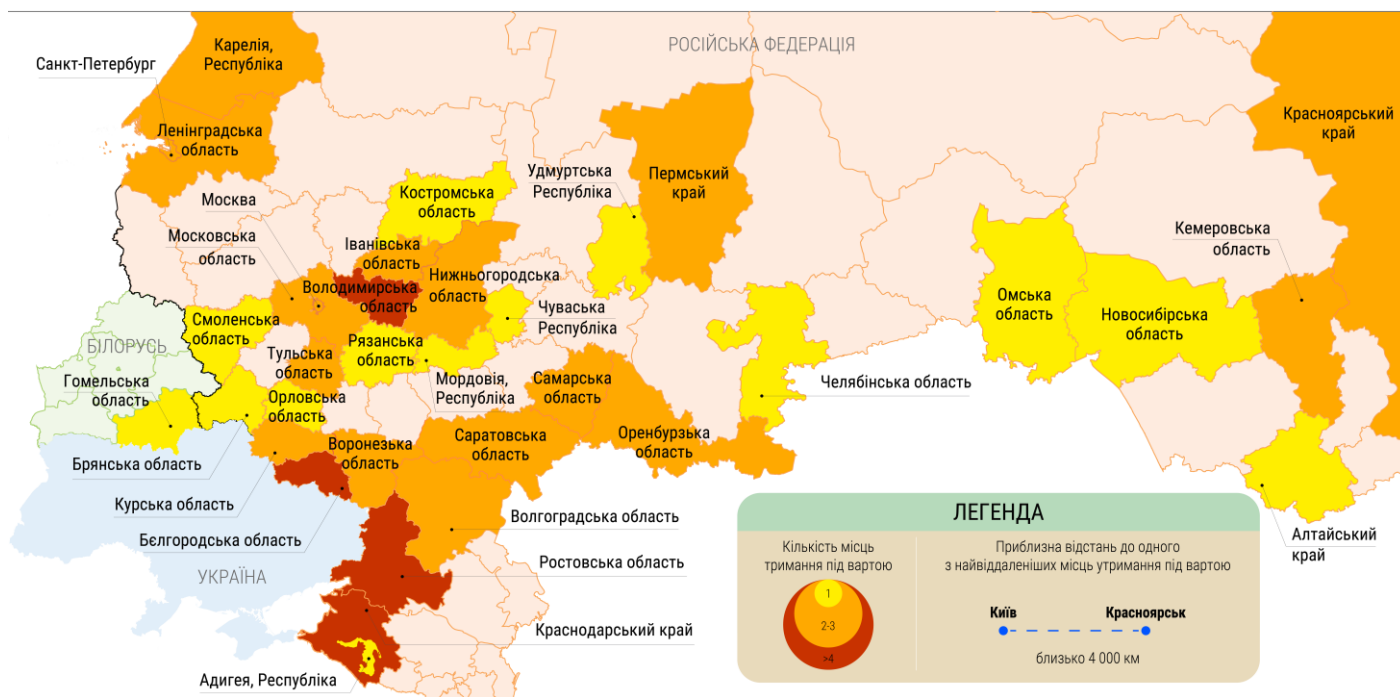
України до місць позбавлення волі в Російську Федерацію, розташованих на відстані до кількох тисяч кілометрів.

50. Практики катувань та жорстокого поводження, описані вище, мали місце у різних типах установ у всіх окупованих регіонах України та щонайменше у 28 регіонах Російської Федерації. УВКПЛ задокументувало випадки катувань або жорстокого поводження щонайменше у 114 офіційних місцях позбавлення волі, розташованих на окупованій території України та на території Російської Федерації.⁴²

РЕГІОНИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ТА БІЛОРУСІ, ВИЗНАЧЕНІ УВКПЛ, ДЕ УТРИМУЮТЬСЯ УКРАЇНСЬКІ ЦИВІЛЬНІ ОСОБИ

станом на 10 вересня 2025 року

Дата створення: 21 вересня 2025 року Джерело: УВКПЛ ММПЛУ

Відповідальні органи влади

51. Затримані, які зазнали катувань або жорстокого поводження, вказували на різні державні установи, причетні до цих дій. Найчастіше згадувалися російські збройні сили, Федеральна служба безпеки (ФСБ), співробітники російської Федеральної служби виконання покарань, Національна гвардія Російської Федерації (Росгвардія) та поліція Російської Федерації. Опитані повідомляли, що українські «коллаборанти» співпрацювали з цими установами.
52. Опитані підкреслювали, що ФСБ відігравала центральну роль у процесі арешту, затримання та допиту цивільних осіб на окупованій території України, часто у тісній співпраці з іншими згаданими установами. Широкомасштабне застосування катувань і жорстокого поводження, а також координація між установами свідчить, що надзвичайно малоймовірно, щоб такі дії відбувалися випадково чи ненавмисно.
53. У деяких випадках представники влади вживали спеціальних заходів для приховування ідентичності своїх працівників. Опитані послідовно повідомляли, що посадові особи не називали себе, зокрема під час арештів та допитів. Цивільним особам зазвичай зав'язували очі після затримання та під час

⁴² УВКПЛ не вдалося зібрати детальну інформацію про поводження та умови утримання в кожній установі, зазначеній у параграфі 47 наведеному вище.

переведення. У 69 випадках опитані не знали, де їх утримують, навіть в офіційних установах. У деяких місцях несвободи охоронці були в балаклавах.

Позасудові страти та смерті у місцях несвободи

54. З лютого 2022 року УВКПЛ задокументувало позасудові страти 90 українських цивільних осіб (83 чоловіків, 6 жінок та 1 дівчинки) в офіційних та неофіційних місцях утримання на окупованій території України та на території Російської Федерації. Ще 38 цивільних осіб (29 чоловіків та 9 жінок) померли під час тримання під вартою через катування або жорстоке поводження, погані умови утримання або неналежне медичне обслуговування. З червня 2023 року сталося п'ятнадцять смертей у місцях несвободи, з яких чотири були позасудовими стратами.
55. У лютому 2025 року тіло Вікторії Рощиної, української журналістки, яка зникла безвісти у серпні 2023 року на окупованій території, було повернуто до України. У жовтні 2024 року російські посадові особи повідомили родину про її смерть у місцях несвободи. Українська влада повідомила, що на її тілі були сліди катувань. У лютому 2025 року кримський татарин помер під вартою після незаконної депортації до Російської Федерації. Його засудили до восьми років позбавлення волі за участь в організації, визнаній «терористичною». Перед смертю він повідомив родині, що його били під час тримання під вартою, у нього розвинувся діабет та набряк легень. У жовтні 2024 року двоє російських солдатів затримали двох українських цивільних чоловіків у приватному будинку в Харківській області. Наступного ранку, за наказом російського командира, обох чоловіків стратили.

Наслідки катувань та жорстокого поводження

56. Шістдесят двоє опитаних описали довгострокові наслідки для здоров'я, що виникли внаслідок катувань або умов тримання під вартою. Опитані часто страждали від стоматологічних проблем, таких як випадіння зубів, що вони пояснювали недоїданням, загальним стресом або ударами по обличчю. Інші повідомляли про хронічний біль у тілі, постійні головні болі, проблеми зі сном, тривожність або панічні атаки, переломи кісток, які неправильно зрослися, каліцтва, невилікувані інфекції, погіршення зору, випадіння волосся або розвиток нервових тік, спричинених таким поводженням та умовами утримання.
57. Декілька жінок і чоловіків повідомляли про гендерно-специфічні наслідки катувань та жорстокого поводження. Так, один чоловік розповів про проблеми зі здоров'ям, пов'язані з його сечовивідними шляхами, через удари електричним струмом по геніталіях. У двох вагітних жінок фізичне насильство призвело до викиднів.

Ключові процесуальні гарантії та правові умови

«Мені 70 років. Мене тримали під вартою понад три роки, без будь-яких звинувачень, без судового розгляду»

– літній цивільний чоловік про своє тримання під вартою на окупованій території та в Російській Федерації. Під час ув'язнення його били та нацьковували на нього собаку.

58. Затримані цивільні особи також стикалися з численними порушеннями основоположних правових умов та процесуальних гарантій.

Підстави затримання та процесуальні гарантії

59. Російська Федерація затримувала українських цивільних осіб у зв'язку зі збройним конфліктом з різних підстав, посилаючись на різні правові норми.
60. У деяких випадках, особливо під час хвилі затримань у перші місяці після початку повномасштабного збройного нападу, людей затримували без офіційних звинувачень. Розповіді щонайменше 112 опитаних свідчать, що їх затримували та звільняли без будь-яких наявних офіційних процедур. У 50 випадках затримання тривали понад два тижні. Затриманим зазвичай не повідомляли про підстави ув'язнення, не надавали можливості оскаржити законність затримання, так само, як не було забезпечено регулярний перегляд затримання.
61. УВКПЛ задокументувало випадки затримань, які були явно свавільними, зокрема затримання членів родин осіб, які викликали підозру, без будь-яких звинувачень чи загрози державній безпеці з їх боку. Наприклад, у червні 2023 року в Запорізькій області російська влада на кілька днів затримала п'ятьох членів сім'ї та друзів одного чоловіка і допитувала їх про його місцезнаходження. Принаймні двох із них побили та завдавали їм ударів електричним струмом під час допитів. Згодом чоловіка було затримано, він перебуває під вартою станом на серпень 2025 року.
62. В інших випадках проти затриманих висувались звинувачення у вчиненні адміністративних правопорушень, які, як свідчать дані, часто не відповідали справжнім підставам затримання. Наприклад, жінка в Запорізькій області повідомила, що в лютому 2024 року її тримали протягом дня в неофіційному місці несвободи, де співробітники ФСБ допитували її щодо можливої приналежності до «проукраїнської групи», погрожуючи завдати їй ударів електричним струмом. Наступного дня її доставили до місцевого суду та призначили 20-денний адміністративний арешт за нібито порушення комендантської години. Після закінчення цього строку ФСБ знову допитала її у невідомій для неї будівлі та передала російській поліції, внаслідок чого її затримали ще на 25 днів нібито за порушення комендантської години.
63. В інших випадках, Російська Федерація затримувала осіб за стверджуванні порушення російського кримінального закону, зокрема за звинуваченнями, пов'язані з національною безпекою (шпигунство, державна зрада, екстремізм, тероризм), що передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на тривалий строк.⁴³ Інших затримували за законні дії, пов'язані зі свободою вираження поглядів або об'єднань, зокрема критику російських збройних сил або прояви української ідентичності, наприклад публікацію в соціальних мережах української національної символіки. Наприклад, у 2023 році чоловіка в Криму засудили до 18 місяців позбавлення волі за «публічні дії, спрямовані на дискредитацію використання збройних сил Російської Федерації», зокрема за «висміювання сучасного обладнання, що використовувалася російськими збройними силами».
64. Російська Федерація також неправильно кваліфікувала статус цивільних осіб та затримувала їх як «військовополонених».⁴⁴ Така практика не надає особі процесуальних гарантій, передбачених Четвертою Женевською конвенцією, зокрема права оскаржити факт затримання.⁴⁵ Це також підвищує ризик катувань і жорстокого поводження, враховуючи задокументовані практики поводження з українськими військовополоненими. Деякі опитані повідомляли, що протягом усього

⁴³ У російській політиці український націоналізм вважається екстремістським. Стратегія протидії екстремізму визначає, що «одним з її ключових завдань є ліквідація загроз екстремістського характеру, що виходять з України», та пов'язує в якості пріоритетів запобігання «екстремізму, неонацизму та українському націоналізму». Указ Президента № 1124 (28 грудня 2024 р.) «Про затвердження стратегії протидії екстремізму в Російській Федерації», п. 13.

⁴⁴ Інтерновані повинні бути поселені окремо від полонених та осіб, позбавлених волі по іншим причинам та мати окремі органи управління. Четверта Женевська конвенція, стаття 84.

⁴⁵ Третя Женевська конвенція не передбачає процесу оцінки законності інтернування військовополонених, оскільки їх здебільшого захоплюють на полі бою та ідентифікують за їхньою формою. Військовополонені становлять загрозу безпеці як «ворожі сили» та можуть бути інтерновані до закінчення бойових дій.

часу їхнього ув'язнення вони не знали чи вважала їх Російська Федерація військовополоненими, чи цивільними особами. Наприклад, колишнього українського військовослужбовця⁴⁶ затримали в Харківській області у вересні 2022 року, депортували до слідчого ізолятора в Російській Федерації і повідомили, що він нібито «військовополонений». Через дев'ять місяців проти нього розпочали кримінальне провадження за «перешкоджання спеціальній військовій операції» та перевели до іншого слідчого ізолятора в центральній частині Російської Федерації. Лише після зміни статусу на обвинуваченого він отримав доступ до адвоката та обмежену можливість спілкування із зовнішнім світом. Незважаючи на те, що його мати активного шукала його, вона не змогла отримати інформацію про його місцезнаходження і долю до того часу. Станом на липень 2025 року він відбуває покарання у вигляді 11 років позбавлення волі на території Російської Федерації.

65. Інші ключові гарантії, які застосовуються до випадків тримання під вартою згідно з МППЛ та МГП, також не дотримувалися. Чоловіки і жінки регулярно повідомляли, що їх тримали разом у одному місці несвободи, іноді в одній і тій самій камері або кімнаті в неофіційних місцях несвободи. Хоча УВКПЛ не зафіксувало випадків насильства з боку ув'язнених чоловіків по відношенню до ув'язнених жінок, така практика підвищує ризик гендерно зумовленого насильства. Опитані жінки також повідомили, що часто саме чоловіки входили до персоналу, який охороняв жінок у місцях несвободи.⁴⁷
66. Лише небагато опитаних повідомили, що бачили зовнішніх спостерігачів у місцях несвободи, не кажучи вже про можливість подати скаргу. Деяких ув'язнених цивільних осіб змушували перед звільненням підписувати заяви або записувати відео про «належне поведіння» з ними, аби спростувати потенційні скарги про вчинені щодо них порушення.

Інформація та повідомлення про затримання та зв'язок із зовнішнім світом

«Це не твоя справа, не втручайся. Тобі пізніше скажуть, що тобі потрібно знати»

— відповідь російської окупаційної влади на запит доньки щодо інформації про її затриману матір.

67. Родичі затриманих цивільних осіб постійно повідомляли про труднощі з отриманням інформації про долю та місцезнаходження своїх близьких.⁴⁸ Багато з цих випадків видаються такими, що становлять насильницькі зникнення.
68. Принаймні у 123 випадках родичі протягом тривалого часу не мали жодної інформації про місцезнаходження чи долю затриманих близьких, або отримували дуже обмежену інформацію. Наприклад, наприкінці вересня 2023 року чоловіки у військовій формі заарештували подружню пару в окупованому Мелітополі. Незважаючи на офіційні запити до кількох російських органів влади, родина не могла встановити місцезнаходження затриманих протягом місяців. У лютому 2024 року чоловіки у військовій формі доправили жінку до місцевої лікарні в комі, і вона померла через три місяці, не прийшовши повністю до тями. Після її смерті, інший затриманий розповів, що бачив

⁴⁶ На момент затримання чоловік був цивільною особою.

⁴⁷ Жінки повинні перебувати в окремих приміщеннях та під безпосереднім наглядом жінок, відповідно до Четвертої Женевської конвенції, стаття 76, а також Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, стаття 75(5).

⁴⁸ Щодо спілкування з родичами на території, контрольованій Урядом, листування між членами сім'ї через телефонну або поштову систему, особливо через закриті кордони чи лінію фронту, часто є недоцільним або взагалі неможливим. Можливість використовувати посередників, таких як Міжнародний рух Червоного Хреста та Червоного Полуміся або мережу омбудсменів, для підтримки обміну сімейними новинами застосовується недостатньо.

жінку в неофіційному місці тримання під вартою, яке контролювала ФСБ, де її катували. Доля та місцезнаходження її чоловіка залишається невідомим станом на серпень 2025 року.

69. Російські органи влади зазвичай самостійно не повідомляли родичів про затримання їхніх близьких. У багатьох випадках родичам доводилося власними силами шукати інформацію звертаючись до місцевої окупаційної влади або російських органів влади. Проте здебільшого їх звернення залишалися без відповіді або вони отримували лише розпливчасту інформацію. Наприклад, родичі чоловіка, який зник наприкінці 2024 року після «фільтрації»,⁴⁹ повідомили, що зверталися до кількох російських органів для з'ясування його долі. Вони не отримали відповіді; лише через п'ять місяців після того, як вони найняли адвоката, вони отримали відповідь від поліції, у якій зазначалося, що чоловіка затримала ФСБ. Проте ФСБ цю інформацію заперечила. Його місцезнаходження та доля залишаються невідомими станом на вересень 2025 року. У трьох інших випадках російська влада, включаючи Міністерство внутрішніх справ та Генеральну прокуратуру, відмовилася порушувати кримінальні розслідування за зверненням родичів щодо зниклих осіб (двох чоловіків та однієї жінки). В офіційних листах-відповідях зазначалося, що зниклі особи подали письмові заяви про нібито те, що їхня відсутність була добровільною, і вони не були жертвами викрадення чи інших незаконних дій.
70. Навіть коли місцезнаходження затриманого було відоме, спілкування та побачення часто заборонялися або суворо обмежувалися, що залишало близьких без інформації про долю затриманих, зокрема про стан їхнього здоров'я. Часті та багаторазові переміщення затриманих цивільних осіб, про що зазначено у пунктах 47-50 вище, створювали додаткові перешкоди для родин у встановленні місцезнаходження своїх близьких та підтриманні контакту з ними. Наприклад, у Запорізькій області чоловіка було затримано російською владою у вересні 2022 року. Спочатку члени сім'ї могли залишати посилки у місцевому ізоляторі тимчасового тримання та неофіційно передавати короткі листи. Проте приблизно через місяць їм наказали більше не приходити та припинити пошуки родича. Незважаючи на численні звернення до різних російських органів влади, родина не могла дізнатися про його місцезнаходження до березня 2024 року.

Вплив тривалого ув'язнення, браку інформації та зв'язку на сім'ї затриманих

71. УВКПЛ поспілкувалося з 28 членами сімей затриманих цивільних осіб, які розповіли про наслідки відсутності інформації та обмеженого спілкування з їхніми близькими. Вони зазначали, що невизначеність та замовчування спричиняли високий рівень стресу та страждань, що проявлялося у депресії, тривозі, порушеннях сну, панічних атаках, мігренях, коливаннях ваги, погіршенні хронічних захворювань, а також у проблемах на роботі та у соціальному й сімейному житті. Інформація про катування, жорстоке поводження та жорсткі умови утримання ще більше посилювала занепокоєння та тривогу сімей.⁵⁰
72. Тривале перебування цивільних осіб в ув'язненні негативно вплинуло на рівень життя їхніх сімей, особливо жінок та дітей. Деякі жінки, які проживали сім'єю із затриманими цивільними чоловіками, повідомляли про серйозні фінансові труднощі після того, як стали єдиними головами сімей. Жінкам часто було складно поєднувати ці обов'язки з доглядом за дітьми або літніми членами родин. Матері висловлювали побоювання, що відсутність батьківського догляду та розлучення вплине на розвиток і психічне здоров'я дітей. Незважаючи на численні труднощі, деякі жінки створювали організації для надання взаємної підтримки та захисту прав затриманих цивільних осіб.

⁴⁹ Термін «фільтрація» означає систему перевірок з міркувань безпеки та збору персональних даних, під час якої цивільні особи також позбавлялися волі; детальніше див. доповідь УВКПЛ про затримання цивільних осіб, пункти 57 та наступні.

⁵⁰ Згідно з МППЛ, сім'ї також визнаються жертвами насильницьких зникнень.

D. Відповідальність

73. Хоча стаття 21 Конституції Російської Федерації забороняє катування, насильство та інші жорстокі або принизливі види поводження чи покарання, катування досі не криміналізовані як окремий злочин у Кримінальному кодексі.⁵¹
74. У червні 2023 року російський парламент ухвалив закон, який звільняє від кримінальної відповідальності чинних військовослужбовців та осіб, які добровільно вступили на службу або були призвані до лав російських збройних сил, якщо вони отримали державні нагороди або завершили військову службу через вік, поранення чи закінчення воєнного стану або мобілізації. Крім того, кримінальні розслідування щодо таких військовослужбовців можуть бути призупинені за клопотанням командування.⁵² У березні 2024 року Російська Федерація внесла зміни до Кримінального кодексу, розширивши підстави звільнення від відповідальності,⁵³ що ще більше послабило правову базу для притягнення до відповідальності, зокрема за грубі порушення МППЛ та серйозні порушення МГП.
75. УВКПЛ не відомо про будь-які систематичні зусилля російської влади щодо розслідування заяв про катування та жорстоке поводження із затриманими українськими цивільними особами.⁵⁴

E. Звільнення та повернення Російською Федерацією затриманих українських цивільних осіб

76. Відповідно до міжнародного права, затримані цивільні особи повинні бути безумовно звільнені щойно зникнуть законні підстави для їхнього утримання під вартою.
77. У рамках обміну військовополоненими у травні та серпні 2025 року Російська Федерація повернула до України 179 цивільних ув'язнених. Згідно з інформацією, доступною УВКПЛ, серед них були українські громадяни, які відбували покарання в місцях позбавлення волі на території, окупованій після повномасштабного збройного нападу, а пізніше були незаконно депортовані до в'язниць у Російській Федерації. Крім того, у цій групі були українські громадяни, заарештовані та утримувані за кримінальними звинуваченнями або у зв'язку з «імміграційним затриманням».

F. Висновки та рекомендації

78. У наведених висновках засвідчується, що Російська Федерація систематично піддавала українських цивільних осіб, які перебувають під вартою, серйозним і тривалим порушенням МГП та грубим порушенням МППЛ. Російська Федерація не створила правової бази для інтернування цивільних осіб на окупованій території України та натомість застосовує власне кримінальне законодавство, що суперечить вимогам МГП про збереження чинної правової системи. У місцях позбавлення волі катування та жорстоке поводження, включно із сексуальним насильством, застосовувалися систематично і масово. Часті порушення чинних правових умов та процесуальних гарантій у поєднанні з відсутністю належної відповідальності створили середовище, яке сприяє катуванню,

⁵¹ Відповідальність за акти катування передбачена кількома статтями Кримінального кодексу Російської Федерації, зокрема 117 (жорстоке поводження), 286 (зловживання владою), 302 (примушування до дачі показань) та 356 (застосування заборонених засобів і методів ведення війни).

⁵² Закон № 270-ФЗ «Про особливості кримінальної відповідальності осіб, які беруть участь у спеціальній військовій операції», детальніше див. УВКПЛ, «Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні за період з 1 лютого до 31 липня 2023 року, пункти 128-129.

⁵³ Федеральний закон 64-ФЗ «Про внесення змін до Кримінального кодексу Російської Федерації та Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації». Детальніше див. УВКПЛ, «Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні за період з 1 березня до 31 травня 2024 року», пункт 81.

⁵⁴ УВКПЛ направило владі Російської Федерації вербальну ноту від 18 липня 2025 року із запитом надати інформацію щодо скарг, розслідувань та судових переслідувань, пов'язаних із катуванням та жорстоким поводженням з українськими цивільними особами. Відповіді на цей запит отримано не було.

свавільним затриманням та насильницьким зникненням. Сукупний ефект цих практик позбавив багатьох українських цивільних осіб ефективного правового захисту під час перебування під вартою та створив гнітючу атмосферу страху на окупованій території України.⁵⁵

79. Ключові рекомендації для Російської Федерації:

- a) негайно припинити та публічно засудити позасудові страти, катування, жорстоке поводження і сексуальне насильство щодо цивільних осіб, які перебувають під вартою, а також припинити усі незаконні практики, пов'язані із затриманнями.
- b) Проводити систематичний перегляд усіх справ українських цивільних осіб, затриманих у зв'язку зі збройним конфліктом, і безумовно звільнити їх у разі відсутності законних підстав для подальшого тримання під вартою
- c) Криміналізувати катування та інші форми жорстокого поводження відповідно до міжнародного права, а також скасувати положення Кримінального кодексу, які звільняють чинних військовослужбовців та осіб, які добровільно вступили на службу або були призвані до лав російських збройних сил від відповідальності за серйозні порушення прав людини.
- d) Укласти практичні домовленості щодо звільнення, репатріації та повернення до місць проживання цивільних осіб, утримуваних під вартою у зв'язку зі збройним конфліктом, враховуючи гуманітарні міркування, такі як становище вагітних жінок, поранених та хворих, людей похилого віку та осіб, які перебувають під вартою протягом тривалого часу, зокрема шляхом взаємодії з Міжнародним комітетом Червоного Хреста (МКЧХ) та, за потреби, з державою-покровителькою.
- e) Забезпечити гуманні умови утримання у всіх місцях позбавлення волі, включаючи доступ до достатнього харчування, питної води, засобів гігієни та медичної допомоги.
- f) Гарантувати належні процесуальні права для цивільних осіб, затриманих в Україні, забезпечивши своєчасне повідомлення про підстави затримання, регулярний перегляд рішень про тримання під вартою, доступ до ефективних процедур оскарження та можливість отримати допомогу адвокатів на власний вибір.
- g) Забезпечити своєчасне й ефективне розслідування усіх випадків смертей у місцях позбавлення волі, свавільних затримань, насильницьких зникнень, катувань і жорстокого поводження, притягнути винних до кримінальної відповідальності та гарантувати постраждалим доступ до правосуддя згідно з міжнародними стандартами.
- h) Припинити практику депортації затриманих українських цивільних осіб з окупованої території до Російської Федерації.
- i) Створити офіційне інформаційне бюро для збору, централізованого обліку та передачі даних про долю і місцезнаходження українських цивільних осіб, позбавлених волі Російською Федерацією.
- j) Сприяти широкому використанню засобів комунікації між цивільними особами, позбавленими волі, та їхніми сім'ями, у тому числі за допомогою співпраці з Міжнародним рухом Червоного Хреста та Червоного Полумісяця та іншими потенційними посередниками.
- k) Забезпечити ефективний моніторинг місць тримання під вартою та надати незалежним і неупередженим спостерігачам, включаючи МКЧХ, негайний і безперешкодний доступ до всіх місць, де перебувають українські цивільні особи.

⁵⁵Див. також УВКПЛ: «Російська окупація території України та її наслідки», пункт 35.

80. Ключові рекомендації для міжнародної спільноти:

- l) Продовжувати наполягати на наданні незалежним спостерігачам, зокрема МКЧХ та УВКПЛ, доступу до всіх цивільних осіб, утримуваних Російською Федерацією
- m) Підтримувати зусилля щодо укладення практичних домовленостей зі звільнення, репатріації та повернення до місць проживання цивільних осіб, затриманих у зв'язку зі збройним конфліктом.
- n) Забезпечити достатнє фінансування та підтримку програм допомоги для осіб, які зазнали катувань та всіх форм сексуального насильства.

VI. ОСОБИ, ЗАТРИМАНІ УКРАЇНОЮ У ЗВ'ЯЗКУ З КОНФЛІКТОМ

Г. Особи, затримані у зв'язку з конфліктом

«Я не хотів ставати людиною з інвалідністю, тому підписав документи»

– затриманий у зв'язку з конфліктом щодо отримання від нього зізнання.

81. Україна затримує осіб у кримінальних провадженнях, пов'язаних із конфліктом, висуваючи обвинувачення, що стосуються національної безпеки.⁵⁶ Ці обвинувачення охоплюють широкий спектр злочинів, багато з яких є серйозними та такими, що завдають шкоду, діями, зокрема державною зрадою та диверсіями.⁵⁷ Значна частина кримінальних справ, пов'язаних із конфліктом, стосується звинувачень у «колабораційній діяльності» з російською окупаційною владою⁵⁸. Цей злочин було додано до Кримінального кодексу України у березні 2022 року. Закон визначає «колабораційну діяльність» як таку, що включає широкий спектр діянь. УВКПЛ раніше фіксувало випадки, коли людей притягували до кримінальної відповідальності за дії, які є звичайною роботою на користь громади, і які, відповідно до МПП, окупаційна влада могла законно вимагати від цивільних осіб. Наприклад, обвинувачення висувалися проти тих, хто працював у аварійно-рятувальних службах, будівництві, системах водопостачання, сфері надання гуманітарної допомоги або займався вивезенням сміття під час окупації.⁵⁹
82. Переважна більшість осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом, є громадянами України; лише невелика частина серед них має громадянство Російської Федерації.
83. Станом на 21 липня 2025 року Міністерство юстиції України повідомило, що 2258 осіб, затриманих у справах, пов'язаних із конфліктом, перебували в офіційних слідчих ізоляторах та установах виконання покарань в Україні. Крім того, за даними, оприлюдненими на вебсайті Офісу Генерального прокурора, з 24 лютого 2022 року українська влада розпочала 22 814 кримінальні розслідування у справах, що стосуються конфлікту.

Н. Правові підстави тримання під вартою осіб, затриманих Україною у зв'язку з конфліктом

84. Затримання Україною осіб у справах, пов'язаних із конфліктом, здійснюється на основі чинних положень Кримінального та Кримінального процесуального кодексів. У випадку затримання власних громадян держави під час збройного конфлікту застосовуються насамперед норми МППЛ. Водночас громадяни Російської Федерації користуються захистом, передбаченим Четвертою Женевською конвенцією як особи, що перебувають під захистом, однак Україна також застосовує до них власне кримінальне законодавство. Згідно з МППЛ, держава може відступати від окремих

⁵⁶ Термін «справи, пов'язані з конфліктом», розуміється як такий, що охоплює кримінальні справи проти осіб за звинуваченнями, передбаченими статтями 109-114², 258-258⁶, 260, 436-442 Кримінального кодексу України. Він не включає військовополонених, яких утримує Україна, та яким висунуто звинувачення за цими статтями.

⁵⁷ Детальніше про використання Російською Федерацією дітей на території, контрольованій Урядом, для спостереження та передачі інформації про українських військових або для вчинення актів диверсії та підпалу, спрямованих проти військових об'єктів чи державної власності, пов'язаної з військовими, див. УВКПЛ: «Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні», 1 грудня 2024 року – 31 травня 2025 року, пункти 31–38.

⁵⁸ Згідно з офіційною статистикою, опублікованою Офісом Генерального прокурора, 10 218 справ пов'язано з «колабораційною діяльністю».

⁵⁹ Для подальшого аналізу проблем із правами людини у «справах про колабораційну діяльність» див. УВКПЛ, «Російська окупація території України її наслідки», пункти 167–176.

своїх зобов'язань у випадках надзвичайної ситуації у сфері державної безпеки, що становить загрозу для життя нації, наприклад під час збройного конфлікту.⁶⁰ Водночас існують норми, від яких не допускається жодних відступів, зокрема заборона катувань і жорстокого поводження, включно з сексуальним насильством, а також заборона свавільних затримань і насильницьких зникнень, – ці гарантії зберігають силу в усіх обставинах.⁶¹

I. Ключові висновки щодо поводження з особами, затриманими у зв'язку з конфліктом

85. УВКПЛ має регулярний та безперешкодний доступ до осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом, у слідчих ізоляторах та виправних колоніях на території, контрольованій Урядом України. Для аналізу цієї доповіді УВКПЛ провело 409 конфіденційних інтерв'ю (249 чоловіків, 146 жінок, 12 хлопчиків та 2 дівчаток) у 17 офіційних місцях тримання під вартою в 11 областях України та з особами після їхнього звільнення з-під варти. УВКПЛ також провело моніторинг 180 судових засідань у справах, пов'язаних з конфліктом, та проаналізувало понад 2000 судових справ, пов'язаних зі звинуваченнями у «колабораційній діяльності». Інформацію було зібрано в період з 1 червня 2023 року до 10 вересня 2025 року.

Використання тримання під вартою у справах, пов'язаних з конфліктом

86. Зміни до Кримінального процесуального кодексу, внесені Україною у квітні 2022 року, обмежили доступні запобіжні заходи у більшості справ, пов'язаних з конфліктом, до тримання під вартою без альтернативи у вигляді менш суворих заходів, таких як домашній арешт. Судді можуть призначити заставу.⁶² Однак аналіз УВКПЛ 409 справ показує, що застава застосовувалася лише у трьох відсотках випадків. У більшості випадків, коли вона застосовувалася, застава встановлювалася після значного періоду тримання під вартою, який коливався від шести місяців до понад двох років.

87. У більшості випадків, проаналізованих УВКПЛ, прокурори зазвичай перераховували стандартні ризики, визначені в законі як підстави для тримання під вартою, але не застосовували їх до обставин конкретної справи та не надавали суттєвих обґрунтувань того, чому ризики не зменшилися з часом.⁶³ Суди, як правило, задовольняли такі клопотання без ставлення їх під сумнів.

⁶⁰ З 1 березня 2022 року Україна регулярно повідомляє Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй про свій відступ від статті 9 МПГПП на час дії воєнного стану. Ці повідомлення доступні для громадськості: <https://treaties.un.org/> (останнє відвідування 22 липня 2025 року).

⁶¹ Див. Загальний коментар № 35, пункти 65-66. Під час міжнародного збройного конфлікту матеріальні та процесуальні норми МГП залишаються застосовними.

⁶² 4 квітня 2022 року Законом № 2198-IX до статті 176 Кримінального процесуального кодексу України було внесено нове положення 6, яке передбачає, що під час воєнного стану єдиним запобіжним заходом, який може бути застосований до осіб, підозрюваних або обвинувачених у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–114², 258–258⁶, 260, 261, 437–442¹ Кримінального кодексу України, є досудове ув'язнення.

⁶³ З цього питання див. також Європейський суд з прав людини, Бережна проти України(40424/23) від 3 квітня 2025 року та Гордина проти України (10416/24) від 28 серпня 2025 року.

«Працівники Служби безпеки прив'язали мої руки й ноги до стільця пластиковими стяжками, били по обличчю, застосовували електрошок до ніг і припікали ліву ногу сигаретою. Після цього вони змусили мене записати відео, в якому я мав стверджувати, що всі ці травми отримав унаслідок нещасного випадку»

– чоловік, затриманий у зв'язку з конфліктом, про свій допит перед переведенням до офіційного місця тримання під вартою.

88. З 409 осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом, опитаних для цієї доповіді, 117 (90 чоловіків, 25 жінок та 2 хлопчиків) надали достовірні та надійні свідчення про катування та жорстоке поведіння в різних умовах позбавлення волі. Більшість цих випадків сталася у 2022 році.

Основні методи

89. Основними методами катувань та жорстокого поведіння були удари кулаками або побиття предметами, як-от прикладами автоматів та кийками, а також погрози насильством щодо затриманих або їхніх родичів. Інші, менш поширені методи включали задушення, електрошок, ножові поранення, ляпаси, позбавлення сну (22 випадки), погрози смертю та імітацію страт (22 випадки).
90. У 18 випадках, що стосувалися 12 чоловіків та 6 жінок, катування або жорстоке поведіння включали форми сексуального насильства. Це охоплювало переважно погрози сексуальним насильством щодо затриманих або членів їхніх сімей, а також випадки примусового роздягання, побиття без одягу та один випадок спроби зґвалтування.

Контекст та обставини катувань та жорстокого поведіння

91. Більшість зареєстрованих випадків катувань та жорстокого поведіння з особами, затриманими у зв'язку з конфліктом (85 чоловіків, 25 жінок та 2 хлопчиків), сталися невдовзі після затримання, під час первинних допитів слідчими органами. У більшості випадків метою, ймовірно, було отримання звинувачувальних показань проти себе, на папері чи записаних на камеру, або свідчень проти інших осіб. Наприклад, в одному випадку жінка повідомила, що на початку 2024 року співробітники СБУ прийшли до неї додому з обшуком і погрожували забрати її сестру, якщо вона відмовиться дати заздалегідь підготовлені звинувачувальні показання проти себе.
92. УВКПЛ також задокументувало 14 випадків катувань та жорстокого поведіння в офіційних місцях тримання під вартою, здебільшого побиття чи погрози, або під час переведення. З них до п'яти випадків були залучені працівники пенітенціарних установ. Наприклад, у Дніпрі у 2022 році троє затриманих були піддані так званій «процедурі прийомки», що включала побиття та удари ногами охоронцями після прибуття. У п'яти інших випадках, які сталися в установах у Києві, Чернівцях, Одесі та Харкові з березня до грудня 2023 року, опитані повідомляли, що інші ув'язнені били їх з відома адміністрації слідчих ізоляторів.

Умови утримання

93. Декілька опитаних повідомили про неналежні умови тримання під вартою в слідчих ізоляторах, зокрема про забиті каналізаційні труби, вологість та плісняву в камерах, низьку якість харчування та відсутність умов доступності для осіб з інвалідністю.

94. Державна пенітенціарна служба вжила деяких заходів для поліпшення умов тримання під вартою. Так, у київському слідчому ізоляторі осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом, перевели до окремого блоку з відремонтованими камерами. Водночас через зростання кількості затриманих, пов'язаних з конфліктом, камери залишалися переповненими, а в деяких випадках бракувало ліжок для всіх ув'язнених. Адміністрація установи зазначила, що Державна пенітенціарна служба не мала належного фінансування для покращення умов, оскільки ресурси були спрямовані на потреби збройного конфлікту, крім того, рівень заробітної плати персоналу пенітенціарних установ залишався низьким.

Місця тримання під вартою

95. Особи, затримані у зв'язку з конфліктом, здебільшого утримуються в ізоляторах тимчасового тримання, слідчих ізоляторах та виправних колоніях, які належать до офіційної системи тримання під вартою в Україні.

96. УВКПЛ також задокументувало випадки використання неофіційних місць тримання цивільних осіб під вартою протягом періодів тривалістю до кількох місяців. Більшість із них мала місце у перші місяці повномасштабного збройного нападу у 2022 році.⁶⁴ Наприклад, п'ятеро мешканців Харківської області повідомили, що у вересні 2022 року їх доставили до виправної колонії, де вони перебували від кількох днів до трьох місяців без офіційного обліку та судового розгляду. Їм не надали жодних пояснень і не забезпечили доступу до зовнішнього світу. Опитані описували, що більшу частину часу вони сиділи на бетонній підлозі зі зв'язаними руками, отримували їжу лише раз на добу та регулярно зазнавали побиття.

97. Після червня 2023 року УВКПЛ отримало 31 повідомлення про утримання осіб у неофіційних місцях тримання під вартою. За словами опитаних, їх розміщували у підвалах, квартирах, готельних номерах або офісах слідчих органів на період до кількох днів. У 17 з цих випадків затриманих били та погрожували їм, що відбувалося переважно під час допитів у цих неофіційних місцях тримання під вартою.

Відповідальні органи влади

98. Розслідування злочинів, пов'язаних із конфліктом, переважно здійснює СБУ. Опитані припускали, що співробітники СБУ були відповідальними за більшість випадків катувань або жорстокого поводження (97). Також 17 опитаних осіб повідомили, що до таких дій вдавалися співробітники Національної поліції або військовослужбовці українських збройних сил.

99. Відповідальність за поводження з особами в офіційних місцях тримання під вартою, про які йдеться у цій доповіді, покладається на Державну пенітенціарну службу у складі Міністерства юстиції або на Національну поліцію.

⁶⁴ Для детальної інформації див. УВКПЛ: Доповідь про затриманих цивільних осіб, пункт 99.

«Коли мене арештовували, то сильно штовхнули об стіну. Після цього голова й рука дуже боліли, але лікар на медичному огляді сказав мені просто “не скаржитися”»

– жінка, затримана у зв’язку з конфліктом, під час первинного медичного огляду після потрапляння до ізолятора тимчасового тримання.

100. В офіційних місцях тримання під вартою в Україні загалом дотримувалися ключових процесуальних гарантій та правових умов, включаючи можливості для осіб, затриманих у зв’язку з конфліктом, звертатися до адвокатів, оскаржувати рішення про тримання під вартою та подавати скарги до адміністрації місць тримання під вартою або інших відповідних органів. Затримані мали доступ до зв’язку відповідно до національного законодавства⁶⁵ та регулярні візити міжнародних та національних спостерігачів.⁶⁶
101. Державна пенітенціарна служба посилила процесуальні гарантії в місцях тримання під вартою.⁶⁷ У 2024 році Державна пенітенціарна служба запровадила нові посади інспекторів у кількох пенітенціарних установах, основним завданням яких є виявлення випадків катувань та жорстокого поводження.
102. Однак залишається кілька сфер, що потребують покращення. Наприклад, 16 опитаних повідомили, що мали видимі травми від побиття, коли прибували до пенітенціарних установ. Хоча в деяких випадках медичні частини фіксували травми, кілька опитаних не знали, чи повідомляли медичні частини згодом про можливе жорстоке поводження.⁶⁸ Один опитаний заявив, що після надходження до Вінницького слідчого ізолятора на початку 2023 року медична частина не зафіксувала синці, які він мав на ногах внаслідок побиття співробітниками СБУ попереднього дня.
103. У деяких випадках особи, затримані за звинуваченнями, пов’язаними з конфліктом, не мали негайного доступу до адвоката, а початковий допит підозрюваного іноді відбувався за відсутності адвоката. Хоча свідчення, отримані без адвоката, не можуть бути використані в суді,⁶⁹ така практика полегшує правоохоронним органам здійснення неналежного тиску на підозрюваних.

⁶⁵ Це право може бути обмежене відповідно до національного законодавства.

⁶⁶ В Україні створено Національний превентивний механізм.

⁶⁷ У зв’язку з цим Кабінет Міністрів України прийняв стратегічні документи щодо реформування пенітенціарної системи, зокрема Розпорядження № 475 від 14 травня 2025 року, яким, серед іншого, було схвалено Дорожню карту з питань верховенства права, а також Розпорядження № 1153 від 16 грудня 2022 року, яким затверджено Стратегію реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року.

⁶⁸ Згідно з національною процедурою, у разі виявлення тілесних ушкоджень у затриманій особі медичний персонал складає звіт, який містить опис травм, пояснення затриманої особи щодо обставин отримання ушкоджень та оцінку медичного персоналу щодо їх походження. Один примірник звіту надається затриманій особі. Україна взяла зобов’язання вдосконалити процедуру реєстрації тілесних ушкоджень затриманих осіб медичним персоналом відповідно до міжнародних зобов’язань у рамках Стратегії реформування пенітенціарної системи (там же).

⁶⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України, ст. 615, ч. 11.

І. Відповідальність

«У 2022 році я подав скаргу до ДБР на незаконне затримання та жорстоке поводження. Проводження відкрили лише після того, як суд зобов'язав це зробити, але невдовзі справу швидко закрили. Згодом її довелося відкрити знову, бо я оскаржив це рішення. Нині вже травень 2025 року, однак ніхто так і не взяв у мене свідчення про те, що сталося»

— чоловік, затриманий у зв'язку з конфліктом, про перебіг розслідування ймовірних порушень прав людини.

104. Стаття 28 Конституції України забороняє катування, жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання. Катування є криміналізованим згідно зі статтею 127 Кримінального кодексу України.
105. Кількість судових переслідувань за звинуваченнями у катуваннях та жорстокому поводженні залишалася обмеженою. За даними Державного бюро розслідувань (ДБР), яке є центральним органом в Україні, відповідальним за розслідування ймовірних злочинів, скоєних правоохоронними органами, з червня 2023 року до суду було направлено 123 кримінальні справи, пов'язані з катуваннями або жорстоким поводженням, ймовірно скоєними правоохоронними органами.⁷⁰ Детальна інформація про те, скільки постраждалих осіб було затримано у зв'язку з конфліктом, та результати цих справ не була доступна.
106. Тридцять дві особи, затримані у зв'язку з конфліктом, яких було опитано УВКПЛ, повідомили, що вони скаржилися на катування або жорстоке поводження до різних органів влади, включаючи ДБР, Національну поліцію, суди, Офіс Омбудсмена або Європейський суд з прав людини. Щонайменше у 25 випадках було розпочато розслідування ДБР. За словами більшості опитаних, у цих розслідуваннях було досягнуто незначного прогресу або його взагалі не було.
107. Більшість з цих розслідувань було відкрито лише за рішенням суду. У деяких випадках розслідування закривалися без опитування постраждалих осіб. Суди часто не ставили під сумнів підстави для закриття розслідувань. Наприклад, стверджуючи про закриття розслідування щодо ймовірного тижневого свавільного затримання жінки в приватній квартирі в Дніпрі у 2023 році, ДБР заявило, що вона добровільно погодилася залишатися там протягом тижня у супроводі співробітників СБУ. Суд першої інстанції прийняв цю заяву без питань і визнав обвинувачену винною у колабораційній діяльності під час окупації. Апеляційний суд заявив, що суд першої інстанції не взяв до уваги скаргу про свавільне затримання і скасував вирок, підтримавши права особи.⁷¹
108. УВКПЛ задокументувало один випадок, коли досудове розслідування за звинуваченнями у катуваннях перейшло до суду в липні 2025 року. Справа стосувалася 68-річного затриманого у зв'язку з конфліктом, якого нібито побив співробітник пенітенціарної установи в Миколаївському слідчому ізоляторі у квітні 2024 року. Однак ув'язнений залишився під вартою після операції, перенесеної через побиття, а ймовірний злочинець, після тимчасового відсторонення, продовжив працювати в установі.

⁷⁰ Відповідь ДБР від 15 серпня 2025 року на запит УВКПЛ щодо надання інформації. Із загальної кількості ДБР передало до суду 44 справи у 2025 році.

⁷¹ Інформація взята з обвинувального вироку від 28 грудня 2023 року.

К. Передача осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом, у рамках обміну військовополоненими

109. Як зазначено у V розділі цієї доповіді, значна кількість цивільних осіб України залишалася під вартою на окупованій території України та на території Російської Федерації внаслідок або у зв'язку з діями, пов'язаними зі збройним конфліктом. У відповідь на цю ситуацію Уряд України здійснив низку заходів, спрямованих на підтримку дипломатичних ініціатив щодо звільнення своїх громадян з-під варті у Російській Федерації.
110. У липні 2024 року Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими, Офіс Омбудсмана та СБУ розпочали проект «Хочу до своїх». Він передбачав створення вебсайту з персональними даними затриманих осіб, утримуваних у зв'язку з конфліктом, переважно громадян України,⁷² які, як повідомлялося, погодилися на переміщення до Російської Федерації.
111. У рамках обміну військовополоненими 23 травня 2025 року⁷³ Україна передала 120 цивільних осіб на кордоні з Білоруссю за домовленістю про «одночасне звільнення» з Російською Федерацією. Згідно з інформацією УВКПЛ, щонайменше 70 із цих осіб були затриманими у зв'язку з конфліктом, а пізніше на вебсайті «Хочу до своїх» з'явилося повідомлення, що 31 особа «виїхала до Російської Федерації». Національне законодавство України дозволяє затриманим, включно з підозрюваними, обвинуваченими та засудженими, надавати письмову згоду на «обмін як військовополонений».⁷⁴ Остаточне рішення про звільнення приймає суд, а після звільнення осіб продовжують⁷⁵ заочно судити в Україні.
112. УВКПЛ опитало осіб, утримуваних під вартою у зв'язку з конфліктом, які підтвердили своє бажання бути переданими до Російської Федерації, зазначаючи різні мотиви свого вибору. Однак існують занепокоєння щодо прав людини: в умовах ув'язнення, що за своєю суттю є примусовим, важко гарантувати, що згода була повністю добровільною та усвідомленою. В окремих випадках утримуваних просили підписати документи про відмову від громадянства України.⁷⁶ Деколи процедуру надання згоди прискорювали, створюючи додатковий тиск на особу. УВКПЛ задокументувало декілька випадків, коли затриманих будили близько опівночі, щоб вони підписали угоду про «обмін на військовополонених», а рішення затверджувалося судом без участі адвоката. Інформація про становище осіб після переведення до Російської Федерації залишалася обмеженою.

Інші цивільні особи, залучені до «одночасного звільнення» між Україною та Російською Федерацією

Окрім осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом, до числа цивільних осіб, переведених до Російської Федерації, входили громадяни Російської Федерації, які були затримані з підстав порушення міграційного законодавства, а також цивільні особи Російської Федерації, евакуйовані з Курської області через бойові дії. Хоча ці групи людей не включені у цій доповіді, їхня передача викликає додаткові занепокоєння щодо прав людини.

Під час репатріації громадян Російської Федерації українська влада повинна дотримуватися принципу невідворотності, надавати можливість висловити побоювання щодо повернення та отримати

⁷² Сам вебсайт викликає занепокоєння щодо того, чи служить розголошення персональної інформації законній меті, і чи можуть особи, які утримуються під вартою, дати добровільну та усвідомлену згоду на таке розголошення.

⁷³ 14 та 24 серпня 2025 року обмін військовополоненими також включав цивільних осіб. На момент публікації цієї доповіді УВКПЛ не мало детальної інформації про кількість та походження цивільних осіб, переданих до Російської Федерації.

⁷⁴ Хоча ці особи не вважаються військовополоненими відповідно до МГП, яке чітко розрізняє цивільних осіб та комбатантів (які підлягають інтернуванню згідно з положеннями про військовополонених Третьої Женевської конвенції).

⁷⁵ Кримінальний кодекс України, стаття 84¹; Кримінально-процесуальний кодекс України, стаття 201¹.

⁷⁶ Згідно з українським законодавством, особа, яка підозрюється у скоєнні злочину або засуджена в Україні, не може відмовитися від громадянства. Вихід з громадянства також забороняється, якщо це призведе до набуття особою статусу без громадянства (Закон України «Про громадянство України» № 2235-III від 18 січня 2001 року, ст. 18–19).

незалежну індивідуальну оцінку цих занепокоєнь.⁷⁷ Окрім того, оскільки особи, евакуйовані з Курської області не є інтернованими, вони мають право залишити Україну, якщо це не суперечить національним інтересам.⁷⁸

L. Висновки та рекомендації

113.3 моменту повномасштабного нападу Російської Федерації на Україну збільшення кількості осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом, створило значне навантаження на систему кримінального правосуддя України. Органи влади вжили заходів для посилення процесуальних гарантій та поліпшення умов тримання під вартою, втім залишається низка занепокоєнь. УВКПЛ продовжує документувати випадки катувань та жорстокого поводження з особами, затриманими у зв'язку з конфліктом, з боку органів української влади, а відповідальність за них залишається обмеженою. Процес вступу України до Європейського Союзу відкриває додаткові можливості для систематичного аналізу ризиків у пенітенціарній системі, подальшого посилення гарантій та зміцнення відповідальності відповідно до міжнародних зобов'язань України.

114. Ключові рекомендації для України:

- a) Забезпечити повне дотримання норм МГП та МППЛ цивільних осіб, зокрема шляхом їх захисту від катувань, жорстокого поводження та сексуального насильства на всіх етапах позбавлення волі.
- b) Проводити своєчасні та ефективні розслідування всіх заяв про свавільні затримання, катування або жорстоке поводження, скоєні військовослужбовцями та представниками правоохоронних органів у контексті кримінальних переслідувань, пов'язаних із конфліктом, відповідно до міжнародних стандартів.
- c) Забезпечити, щоб усі заходи щодо повернення цивільних осіб, утримуваних під вартою з боку Російської Федерації, відповідали захисту прав усіх осіб, залучених до цього процесу, відповідно до МГП та МППЛ.
- d) Використовувати тримання під вартою в якості запобіжного заходу лише як крайній захід.
- e) Підвищити ефективність системи звітності та подання скарг, забезпечити збір дезагрегованих даних про скарги на катування та жорстоке поводження, хід розслідувань та їхні результати для подальшого аналізу з метою інформування відповідальних за формування відповідних політик.

115. Ключові рекомендації для міжнародної спільноти:

- f) Надавати цілеспрямовану та сталу фінансову підтримку для зміцнення пенітенціарної системи України з урахуванням збільшеного навантаження, спричиненого збройним конфліктом.
- g) Підтримувати програми розвитку потенціалу та навчання персоналу пенітенціарних установ щодо міжнародних стандартів у сфері прав людини, зокрема для медичного персоналу – з питань ідентифікації, документування та повідомлення про катування та жорстоке поводження відповідно до Стамбульського протоколу.

⁷⁷ Конвенція проти катувань, стаття 3.

⁷⁸ Четверта Женевська конвенція, стаття 35.